

11.02.2018

А. Шевцов, директор Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування МОН України

Позбутися ролі контролера

Про реформи в системі атестації кадрів вищої кваліфікації (DT.UA).

У системі координат швидкоплинних процесів у всіх сферах суспільного життя Міністерство науки і освіти України намагається адекватно реагувати на виклики сьогодення і шукає шляхи розв'язання проблем у руслі реформ та принципів, які були започатковані і визначені Законом «Про вищу освіту» (2014 р.) і продовжені в Законі «Про освіту» (2017 р.): автономія закладів вищої освіти та академічна свобода учасників освітнього процесу, академічна доброчесність, контроль якості освіти незалежними органами, дерегуляція процесів атестації наукових та науково-педагогічних кадрів тощо.

Основною проблемою як для органів влади в системі освіти і науки, так і для академічних інституцій є зберегти баланс між політикою лібералізації процесів наукової атестації кадрів і водночас необхідністю посилити відповідальність його учасників за ухвалення справедливих та обґрунтованих рішень.

Вочевидь, розглядати ці питання потрібно в рамках коректно поставлених завдань, не змішуючи понять з різних сфер нашого академічного життя та законодавства. Маємо усвідомлювати реальні повноваження різних стейкхолдерів системи науки і освіти й розв'язувати проблеми атестації кадрів у рамках чинного законодавства, на рівні правової логіки, проте не на рівні емоцій.

Своєрідним маркером гостроти питання якості експертизи дисертацій учасниками атестаційного процесу було останнє засідання Атестаційної колегії МОН (АК) 1 лютого 2018 р., на яке міністерство винесло питання розгляду певних «проблемних» дисертацій.

Очевидно, що в атестаційному процесі особливо важливим є не тільки дотримання спецрадами нормативно визначеної процедури їхньої роботи, а й чітких і прозорих правил оцінювання безпосередньо наукової кваліфікації здобувачів як дослідників. Адже науковий ступінь спецрада присуджує не тексту дисертації, а науковцеві! Стаття 5 Закону України «Про вищу освіту» визначає певні вимоги до освітньо-наукового та наукового рівнів вищої освіти, а Положення про спеціалізовану вчену раду регламентує порядок прилюдного обговорення дисертації: зокрема, її члени *«повинні під час засідання обов'язково встановити рівень теоретичної підготовки здобувача, його особистий внесок у розв'язання наукової проблеми чи у вирішення конкретного наукового завдання, обізнаність здобувача з результатами наукових досліджень інших учених із зазначених у дисертації наукових проблем чи наукових завдань та їх порівнянність з результатами наукових досліджень здобувача»* (п. 4.5).

Проте часто в наукових дискусіях між членами спецради під час захисту дисертації відсутні зазначені основні елементи обговорення, які могли б

зумовити оцінювання кваліфікаційного наукового рівня здобувача, і спецради за деякими з перелічених позицій оцінювання обмежуються тільки заслуховуванням виступів офіційних опонентів.

Очевидно, що ми вже впритул підійшли до необхідності реалізувати ідею акредитації спецрад як окремої процедури і здійснення експертного аналізу як позитивної, так і негативної практики їхньої роботи. Ми не можемо далі чекати, коли правила цієї акредитації будуть опрацьовані й упровадженні Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), як того вимагає Закон України «Про вищу освіту» (ст. 6 і ст. 18). Маємо невідкладно розробити критерії оцінювання діяльності спецрад з метою більш щільного контролю академічною спільнотою процесів атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації на рівні університетів та наукових установ і підготувати передачу контролю над спецрадами від МОН до цього агентства. Напевно, аналогічне питання можемо ставити і щодо оцінювання діяльності вчених рад закладів із присвоєння вчених звань.

Оскільки оцінити всебічність та критичність розгляду дисертаційного дослідження спецрадами може саме експерт з даної наукової галузі, то роль експертних рад (ЕР) з питань проведення експертизи дисертаційних робіт МОН переоцінити неможливо. Адже ЕР утворюються для проведення експертизи дисертацій з метою контролю їхнього наукового рівня, наукової та практичної цінності, а також роботи спеціалізованих вчених рад та дотримання єдиних вимог до здобувачів наукових ступенів.

Тому під час засідання АК було наголошено на необхідності посилити контроль якості складу та роботи ЕР. Крім того, було ухвалено рішення про обов'язковий експертний розгляд членами ЕР усіх докторських дисертацій перед їх затвердженням на засіданні АК.

Слід зазначити, що МОН і раніше неодноразово зверталося до голів спеціалізованих учених та експертних рад з вимогою посилити контроль наукового рівня дисертацій та над претендентами на наукові ступені, підсилюючи при цьому кадровий склад експертних рад.

На засіданні АК ішлося про недосконалість нормативної бази процесу присудження наукових ступенів, діяльності спеціалізованих та експертних рад. Проте в умовах неможливості вносити зміни до атестаційного нормативного поля без участі НАЗЯВО постало питання її вдосконалення через відповідне коментування та затвердження прецедентної практики через рішення АК.

Так, наприклад, було затверджено тлумачення п. 26 Порядку присудження наукових ступенів (Постанова КМУ від 24 липня 2013 р. № 567), який у сукупності з п. 7 того ж документа фактично дозволяє застосовувати різні види стягнень до здобувачів, учасників атестаційного процесу, спецрад, керівників університетів та наукових установ, де створено ці спецради, залежно від того, що є об'єктом порушень і яким є зміст цих порушень. Адже здобувач, який підтвердив свою наукову та академічну кваліфікацію, виконав добре і якісне дисертаційне дослідження, не повинен

страждати через, наприклад, недбалість, непрофесіоналізм чи упередженість функціонерів спецрад.

Ці та інші проблеми, зокрема пов'язані з удосконаленням нормативно-правових основ боротьби з академічним плагіатом та ганебною практикою текстових запозичень без належних посилань на авторство, мають бути якнайшвидше розв'язані за допомогою нових документів.

У цілому робота з удосконалення процедур атестаційного процесу та поліпшення якості оцінювання дисертаційних досліджень має бути «спільною інтелектуальною працею» всього академічного середовища, на чому наголосила у своєму вступному слові міністр освіти і науки України Л. Гриневич.

Рішеннями цієї АК, зокрема й на пропозицію першого заступника міністра В. Ковтунця, були затверджені заходи щодо вдосконалення як роботи спецрад і ЕР, так і роботи з підготовки засідань самої АК. Запропоновано також внести зміни до нормативно-правових документів задля послаблення формальних вимог до дисертацій і водночас посилення вимог до процедури оцінювання та визначення рівня кваліфікації здобувачів наукових ступенів.

При цьому не слід забувати про певну діалектику цього питання і про те, що в Законі «Про вищу освіту» викладено однозначний стратегічний напрям дерегуляції питань атестації кадрів вищої кваліфікації. Найближчим часом усі заклади вищої освіти та наукові установи отримають право остаточного присудження наукових ступенів: Міністерство освіти і науки має позбутися авторитарної ролі контролера процесів присудження наукових ступенів та впровадження академічної доброчесності.

Університети фактично отримали як автономію у створенні спецрад для захисту дисертацій, так і зобов'язання забезпечувати дотримання академічної доброчесності працівниками закладів вищої освіти та здобувачами вищої освіти. Контроль над діяльністю спецрад (через їх акредитацію) переходить до спеціального колегіального органу НАЗЯВО. Саме цей орган *«...розробляє вимоги до рівня наукової кваліфікації осіб, які здобувають наукові ступені, розробляє порядок їх присудження спеціалізованими вченими радами закладів вищої освіти (наукових установ); розробляє положення про акредитацію спеціалізованих вчених рад (спеціалізованих рад з присудження ступеня доктора мистецтва), акредитує спеціалізовані вчені ради (спеціалізовані ради з присудження ступеня доктора мистецтва) та контролює їх діяльність»*(ст. 18 Закону України «Про вищу освіту»).

Так само й конфліктні питання академічного плагіату має розглядати Комітет з питань етики НАЗЯВО. Апеляційний комітет розглядає звернення, заяви і скарги щодо діяльності та рішень спеціалізованих учених рад.

Проте ці функції можуть виконуватися за умови повноцінної і нормативно забезпеченої роботи зазначеного колегіального органу. Наразі відбувається його «перезавантаження» за новою процедурою, визначеною Законом «Про освіту».

Водночас МОН продовжує робити все можливе у межах своїх повноважень для створення додаткових механізмів упровадження реформ у цій сфері.

Свого часу МОН узяло на себе ініціативу і, на допомогу НАЗЯВО (адже відповідно до законодавства компетенція Національного агентства у цій сфері правового регулювання має бути домінуючою), розробило перший проект нової редакції Порядку присудження наукових ступенів, опублікувавши його на своєму сайті для громадського обговорення (про це йшлося в публікації [«Як зупинити дисертаційний вал?», ДТ.УА, 16 липня 2016 р.](#)). Треба сказати, що наукова спільнота активно відгукнулася на наш проект: отримано багато пропозицій та альтернативних варіантів. Наразі Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування МОН продовжує роботу над цим документом, залучаючи до роботи експертів – нову генерацію практиків з університетів та академічних інститутів, які реально мають досвід у процедурах атестації наукових кадрів, знають, які прогалини є в старій системі, і мають оригінальне бачення реформ у цій сфері.

Крім того, МОН розробив, а Кабінет Міністрів України затвердив новий Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах) (Постанова КМУ від 23.03.2016 р., №261). Проте міністерство нині вносить до цього документа певні зміни, аналізуючи практику його впровадження за два роки.

Багато питань в академічних колах виникає у зв'язку зі скасуванням рішень спецрад через академічну недоброчесність осіб, які вже отримали диплом кандидата чи доктора наук за рішенням Атестаційної колегії. Проте експертна інформація про такі випадки надходить у міністерство іноді запізно, вже після затвердження ним рішення Атестаційної колегії. Адже Кабінет Міністрів України, послуговуючись логікою дерегуляції адміністративних повноважень МОН, своєю постановою № 567 від 27 липня 2016 р. вилучив з його повноважень функцію позбавлення наукових ступенів осіб, яким їх уже присуджено на підставі рішень спеціалізованих учених рад, де проводився захист дисертацій. Адже тепер це функція НАЗЯВО.

Проте цілком можливо і варто науковим експертам втрутитися у процес атестації здобувача наукового ступеня на етапі до захисту дисертації в разі, якщо є докази плагіату, інших фактів академічної недоброчесності, відсутності у праці наукової новизни або очевидні прояви лженауки.

Останнім часом до Атестаційної колегії МОН менше надходить дисертацій, наприклад, з підозрами на плагіат. І цьому є зрозуміле пояснення – завдяки перевірці наукових праць на предмет запозичення текстів, розповсюдженню відповідних комп'ютерних програм, активності експертних організацій, загальній політиці МОН щодо підвищення рівня академічної доброчесності та відповідальності учасників атестаційного процесу такі дисертації зупиняються на етапі їх захисту.

Саме МОН у добу реформ видало юстований наказ «Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів» з метою ознайомлення наукової

громадськості з доробком здобувачів наукових ступенів та відгуками офіційних опонентів, призначених для розгляду дисертацій в установленому законодавством порядку. І після цього спеціалізовані вчені ради, які прийняли дисертацію до захисту, почали розміщувати в режимі читання відповідну інформацію на офіційних веб-сайтах вишів та наукових установ.

Отже, дуже важливо, щоб наукова спільнота мала можливість ознайомлюватися з текстом дисертаційної праці до її захисту. Адже адміністрація МОН за своїми функціями центрального органу влади не може брати на себе експертну роль і оцінювати зміст дисертації, наукову новизну, ступінь академічної доброчесності. Це завдання академічного експертного середовища. МОН може бути саме медіатором між експертами, спираючись на думку спеціалізованих учених рад (СВР) та експертних рад з питань проведення експертизи дисертацій, і визначати стратегію розвитку системи захисту дисертацій.

Наприклад, нещодавно спільними зусиллями експертів у галузі фізики, зокрема академіка-секретаря Відділення фізики і астрономії НАН України В. Локтева, та співробітників МОН вдалося призупинити розгляд спеціалізованою вченою радою атестаційної праці на здобуття наукового ступеня доктора культурології, в якій містилися псевдонаукові положення із запозиченням фізичної термінології, що призвело до втрати будь-якого наукового сенсу праці.

Вочевидь, за рішенням спецради такі міждисциплінарні дисертації мають проходити експертизу міжгалузевої команди науковців, а їх захист відбуватися в одноразових спецрадах із залученням відповідних науковців з тих галузей знань, які залучені в доказову базу положень дисертації.

З метою підсилення відповідальності СВР постійною практикою з боку МОН є зауваження до їхніх голів, заступників голів і вчених секретарів про недоліки під час розгляду дисертацій та проведення їх захисту, про що зазначається в наказах про затвердження рішень Атестаційної колегії щодо присудження наукових ступенів після кожного її засідання. При цьому зазначаються прізвища учасників атестаційного процесу. Декого з них, включаючи наукових керівників, опонентів та членів комісій з попереднього розгляду дисертацій, МОН може навіть не рекомендувати для залучення до процедури захисту дисертацій на кілька років. Крім того, в деяких випадках керівникові вищого навчального закладу чи наукової установи, в якій утворено раду, МОН пропонує подати інші кандидатури для призначення голови ради, його заступника або вченого секретаря.

Для ознайомлення академічної спільноти з текстами дисертацій до їх захисту МОН ухвалило рішення розміщувати на своєму офіційному сайті електронну версію спецвипусків газети офіційного видання «Освіта України», в яких публікуються повідомлення про прийняття дисертації.

Крім того, Департамент атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування МОН своїм листом від 21.11.2017 р. № 6.5–1942 повідомив керівників закладів вищої освіти та наукових установ, у яких утворено СВР, та їхніх голів, що Український інститут науково-технічної експертизи та

інформації (УкрІНТЕІ) ввів у дослідну експлуатацію систему електронної реєстрації захищених дисертацій в онлайн-режимі. Цей сервіс передбачає отримання особистого кабінету спецради, отримання державного облікового номера дисертації та можливість видрукувати облікову картку дисертації, включаючи відмітки реєстрації в УкрІНТЕІ. Така технічна новела МОН зменшить бюрократію в атестаційному процесі і полегшить роботу спецрад, а також прискорить наповнення Національного репозитарію наукових текстів новими дисертаціями.

Але ці заходи є лише початком на шляху до повної автоматизації процесу опрацювання атестаційних справ у спецрадах. У планах МОН — започаткувати проект «Електронний кабінет спеціалізованої вченої ради» на базі УкрІНТЕІ.

Такий електронний кабінет буде доступним для всіх чинних СВР за умови належної реєстрації та авторизації уповноважених осіб спецради (голови, заступників голови, вченого секретаря). Впродовж усього часу від подання дисертації до розгляду і остаточного затвердження рішення спецради про присудження наукових ступенів і видачі дипломів доктора і кандидата наук (доктора філософії) документи в електронній формі зберігатимуться і належним чином опрацьовуватимуться в електронному кабінеті спецради.

Запровадження електронного кабінету спецради не тільки оптимізує весь процес атестації кадрів вищої кваліфікації, а й сприятиме зниженню корупційних ризиків завдяки переведенню значної частини операцій в онлайн, допоможе збільшити поінформованість наукової громадськості про доробок здобувачів наукових ступенів і дасть можливість юридично закріпити авторське право здобувачів на матеріали дисертації на ранніх стадіях підготовки до розгляду.

Про інші ініціативи МОН, так само як і про проект створення Національного репозитарію академічних текстів, ресурси якого будуть допоміжним засобом для перевірки академічних текстів та проведення експертизи на академічний плагіат, повідомимо окремо.